

Piotr N. Kotowicz

Topory wczesnośredniowieczne z ziem polskich
(streszczenie)

W niniejszej dysertacji przeprowadzono wszechstronną analizę problematyki wczesnośredniowiecznych toporów, datowanych od VI po połowę XIII w. i pochodzących z terenu dzisiejszych ziem polskich. Oparto ją przede wszystkim na zbiorze 891 zabytków (głównie żeleźców), pochodzących z badań archeologicznych oraz przypadkowych odkryć, uzupełniając interpretacją niezbyt licznych i mało wymownych źródeł pisanych i ikonograficznych.

Analizując zachowane zabytki, rozpoczęto od szczegółowego omówienia technologii wykonywania żeleźców, opartego na wynikach badań metalograficznych, a także omówienie zastosowanych przy niektórych okazach technik zdobniczych.

Istotnym elementem procesu badawczego była pełna analiza typologiczno-chronologiczna 719 żeleźców, które sklasyfikowano według zaproponowanej przez autora, nowej, szczegółowej lecz uniwersalnej typologii. Jej efektem było wyróżnienie trzynastu podstawowych typów, podzielonych wewnątrz na kilkadziesiąt spójnych odmian i wariantów.

Oddzielne uwagi poświęcono też drewnianym toporzyskom, w tym preferencjom surowcowym i materiałowym ich wytwórców, kształtowaniu drewna na trzonki, nadawaniu im odpowiedniej długości oraz zdobieniu niektórych egzemplarzy.

Kolejno przyjrzano się sposobom łączenia żeleźców z toporzyskami, wskazując na wykorzystanie w tym celu dodatkowych elementów stabilizujących całą konstrukcję, zarówno metalowych (kliny, gwoździe, okucia) jak i skórzanych. Nieco miejsca poświęcono również kwestii przechowywania i zabezpieczania toporów, czyli ewentualnego wykorzystywania we wczesnym średniowieczu skórzanych lub tekstylnych futerałów.

Jednym z najistotniejszych pytań postawionych w niniejszej pracy była kwestia funkcji poszczególnych, analizowanych okazów. Przytoczono liczne wczesnośredniowieczne przekazy pisane i zabytki ikonograficzne ukazujące topór zarówno jako broń jak i narzędzie. Niestety, na podstawie tych kategorii źródeł tylko w niektórych przypadkach (czekany, topory ciesielskie) udało się wiarygodnie wydzielić grupy żeleźców, które mogły mieć określoną funkcję. Dlatego też za podstawowy element różnicujący broń od narzędzia uznano (za

wcześniejszymi sugestiami badaczy) masę żeleźców, mniejszą (poniżej 500 g) dla zabytków uzbrojenia i większą dla toporów o charakterze gospodarczym. Oczywiście granica ta, oparta na analizie ciężaru żeleźców odkrytych w grobach (a więc głównie będących okazami bojowymi) jest umowna i wśród obu grup mamy z pewnością do czynienia z wieloma zabytkami o uniwersalnym charakterze. Odrębną kategorię stanowią miniaturowe żeleźca (długości do 10 cm), którym przypisuje się różne funkcje – broni, symboliczne, zabawek lub nawet precyzyjnych narzędzi do obróbki drewna.

Oprócz znaczenia użytkowego odgrywał też topór ważną rolę jako wyznacznik statusu społecznego oraz element magiczno-obrzędowych praktyk religijnych. Tę pierwszą rolę przypisuje się głównie okazom odkrytym przy pochówkach oraz zabytkom pokrytym zdobieniami – zwłaszcza wykonanymi w technice inkrustacji lub tuszowania. Topór pełnił też ważną rolę w wierzeniach – i to zarówno pogańskich jak i chrześcijańskich. O jego roli jako amuletu świadczą miniaturowe, wykonane z brązu lub srebra odpowiedniki żelaznych oryginałów, odkrywane na terenach Europy Środkowo-Wschodniej. Być może w przypadku niektórych znalezisk wodnych (np. części zabytków z Jeziora Lednickiego) należy się liczyć z możliwością ich deponowania jako ofiar dla przedchrześcijańskich bóstw. Z kolei z religią chrześcijańską wiążą się zapewne znaleziska żeleźców ozdobionych znakiem krzyża.

Końcowe rozważania poświęcono roli topora w życiu społeczności zamieszkujących we wczesnym średniowieczu ziemie polskie. Zauważono, że topory niemal nie występują w najstarszej fazie wczesnego średniowiecza – tzw. wczesnosłowiańskiej (VI – ok. połowa VII w.), co jednak związane jest ogólnie z ubogim modelem kulturowym pierwszych Słowian. Sytuacja poprawia się znacząco dopiero w IX w., w wyniku nawiązania przez plemiona południowopolskie silnych kontaktów ze Słowianami morawskimi. Większość ówczesnych zabytków to importy. Przełomowe znaczenie ma dopiero powstanie państwa polskiego w 2. połowie X stulecia, które prowadząc intensywną politykę zewnętrzną, również w aspekcie militarnym, zmuszone było do rozpoczęcia wytwarzania broni i narzędzi na większą skalę. Z okresu między ok. połową X a połową XII w., pochodzi większość znalezisk, wśród których liczna jest też grupa importów północno- i wschodnioeuropejskich lub na nich wzorowanych. Sytuacja zmienia się w okresie rozbicia dzielnicowego w Polsce, trwając aż po schyłek wczesnego średniowiecza (od ok. połowy XII po połowę XIII w.), kiedy to topór traci na znaczeniu jako broń nowej grupy społecznej – rycerstwa. Przyjrano się również roli toporów wśród zamieszkujących we wczesnym średniowieczu północno-wschodnią część Polski ludów bałtyjskich – Prusów i Jaćwingów. W przeciwieństwie do wschodnich pobratymców (Litwinów czy Łotyszy), topór miał wśród plemion zachodniobałtyjskich znaczenie

marginalne, co dokumentuje zaledwie kilkanaście znanych dotąd okazów. Nie można też zapominać, iż od końca X w. na wschodnich rubieżach dzisiejszej Polski zaczęła się kształtować granica między młodym państwem Piastów i Rusią Rurykowiczów, przebiegająca pod koniec XI stulecia nieco na zachód od dzisiejszej linii granicznej Rzeczypospolitej. Z tego terenu pochodzi znacząca liczba żelźców toporów, pokazująca – że podobnie jak w Polsce – w księstwach zachodnioruskich topór miał duże znaczenie zarówno jako broń, jak i narzędzie. Większość znalezisk ma ścisłe analogie na terenie Europy Wschodniej, w przeciwieństwie jednak do ziem polskich topór nie traci tu znaczenia w XII i XIII stuleciu.